

NAGY TÉR - GAZDASÁG

A KÉT VÉGLET, a szabad kereskedelem és az autarchia között a nagy tér-gazdaság egy szerves közbenső megoldás, amely a párizskörnyéki békeparancsok nyomában széthullott világgazdaság romjain újjáépíti az államközi gazdasági kapcsolatokat.

A nagy tér-gazdaság hálózata *politikai szálakból* áll, ezeket a szálakat azonban, ha nem is mindig, de rendszerint a *szomszédság* bogozza össze. Az öt, részben kialakult, részben kibontakozó félben levő nagy tér-gazdaság közül négy, mégpedig az európai-afrikai, a nagy-ázsiai, az orosz és az észak-délamerikai kontinentális és csupán a Brit Birodalom világkereskedelmi alakulat. Ezt a területileg olyannyira szétszórt tengeri birodalmat csak az angol flotta szupremáciája tudta összetartani. Nem hiába hasonlították oly gyakran az angol flotta szerepét a római légiókéhoz, amelyek a Pax Romana-t biztosították. S amiképpen a Római Birodalom is összeomlott, amikor légióinak ereje megtört, aképpen a *British Commonwealth of Nations* is megingott, mihelyt az angol flotta fölénye képtessé vált, annak megdőlésével pedig immár az egész világbirodalom bomladozik.

A *szomszédság* a modern technika minden vívmánya dacára, részben pedig éppen annak a következtében szinte csorbítatlanul megtartotta a maga térképző erejét, mert egyfelől a közlekedéssel párhuzamosan fejlődött a közlekedést gátló hadi technika is, másfelől pedig még a legkorszerűbb közlekedési eszközök is csak részben tudták legyőzni – békés viszonyok között is – azokat a gazdasági akadályokat, amelyek a távolsággal járó szállítási költségekben rejlenek. De bármily nevezetes tényező is a szomszédság, mégsem konstitutív elem, és ezért kell külön választanunk a nagy gazdasági teret a nagy tér-gazdaságtól. Hiszen nagy gazdasági tér maga az egész földkerekség is, de még sem nagy tér-gazdaság, mert politikai szempontból tulságosan széttagolt. A Brit Birodalom hatalma csúcspontján kétségtelenül az újkor legnagyobb birodalma volt és ennek ellenére még csak nem is gondolhatott arra, hogy az egész világot politikai sorsközösségbe forrassa össze. Az emberiségnek nem volt és nem is lesz politikai alanya. Már pedig az alkotó elem a *politikai elem*, amely azután többféle formát ölthet. Az egyik eshetőség az, hogy a nagy gazdasági tér *egy állam* területével esik egybe. Ez a helyzet az Északamerikai Unióban és a Szovjet-Unióban, a nagy demokrata és a nagy önkényuralmi *szövetségi állam*ban, amelyek közül az egyik a magánkapitalizmusnak, a másik pedig az államkapitalizmusnak a bajnoka. Az a körülmény, hogy szövetségi államokkal állunk szemben, nem okoz változást a politikai egységet illetőleg. Mindenek előtt a szovjet köztársaságok uniója csak névlegesen szövetségi állam, mert az a valóságban a végletekig terrorisztikusan központosított birodalom. De ettől eltekintve, egy valódi szövetségi államban, mint az Egyesült Államok-

ban is a szövetségi alkotmány legfeljebb a belső gazdaságpolitika körében állíthat fel korlátokat, de a külső gazdaságpolitika egységét nem feszélyezi. Névleges vagy tényleges szövetségi állam azonban mindenesetre annak a jele, hogy az illető nagy tér-gazdaság hódítás útján jött létre. Ez áll nemcsak a Szovjet-Unióra, hanem az Egyesült Államokra is, amelyek elszakították volt Mexikó területének több mint a felét. Ha az Északamerikai Unió kiegészülne Kanadával, amelyhez már amúgyis szoros gazdasági kapcsolatok fűzik, akkor az északamerikai kontinens egy természetes nagy tér-gazdaságot alkotna.¹ De az Egyesült Államok, noha őket Délamerikával csak egy keskeny földszáv köti össze, a panamerikanizmus zászlóvivői, s a Panama csatornán át gurul a dollár a közép- és dél-amerikai államokba, pótolva a kontinentális szomszédság hiányait. A Brit Birodalom az anyaország és a dominiumok viszonylatában a politikai egyenlőség elvén nyugodott, a függetlenségre törekvő gyarmatok problémáját azonban az anyaország nem tudta megoldani. A nagy-ázsiai politikai tér szerkezete még nem jegecesedett ki minden vonatkozásban, de már nem vitás, hogy Japán vezetés alatt fog állani. Ami pedig a kontinentális európai nagy tér-gazdaságot illeti, az erre vonatkozó elgondolások is még csak elvi síkon mozognak, de annyi valószínűnek látszik, hogy ezt a régiót csak a politikai sorsközösségen alapuló kétoldalú vagy csoportos államközi szerződésekre lehet felépíteni. A politikai alap nem úgy értelmezendő, hogy az egyes körzetek államai között kivétel nélkül mind politikai barátságnak kell fennállania. Elegendő az is, ha a sorsközösség a legnagyobb politikai súllyal bíró államokkal, Európában tehát a tengelyhatalmakkal szemben fennforog. Ez a sorsközösség pedig teljes mértékben adva van, és most pecsételődik meg vérrel a bolsevizmus ellen vívott döntő harcokban.

AZ EURÓPAI NAGY TÉR-GAZDASÁGOT közelebről három szempontból célszerű vizsgálat tárgyává tenni: valutapolitikai, kereskedelempolitikai és általános tervgazdasági szempontból. Kezdjük a *valutapolitikával*, mert a letűnt szabad – vagy legalább is szabadabb – világ gazdaságnak két pillére volt, az aranyvaluta és a hosszúlejáratú, kétoldalú, legnagyobb kedvezményes kereskedelmi szerződések rendszere. A kettő közül pedig először az aranypillér dőlt ki. Minthogy a liberális világ gazdaság összeomlása alig több mint egy évtizede zajlott le szemünk láttára, csak egészen röviden idézzük emlékezetbe az eseményeket. Az 1914–18. évi világháború óta a valutatörténetben három korszak különböztethető meg: az inflációs káosz 1918–25 között, az aranyvaluta helyreállítása az 1925–1931. években, s végül az irányított pénzrendszer és a valutablokkok korszaka, amely 1931-től fogva jelenleg is tart. Ezekre a pénzpolitikai fejleményekre a Brit Birodalom akkori világ gazdasági túlsúlyának megfelelően a font sorsa gyakorolt döntő befolyást. Amiként 1925-ben a font stabilizációjával Anglia adta meg a jelt az aranypénzrendszer általános helyreállítására, akként a font-

¹ Vö.: *Ferdinand Fried: Die Zukunft des Welthandels*, München, 1941, 40. kk.

nak az aranyalapról való letérése megadta 1931 őszén a kegyelem-dőfést az aranyvalutarendszernek. Az előző világegés óta immár csaknem egynegyed század telt el, de ez alatt az idő alatt Anglia, amely a szabad kereskedelemben a leginkább volt érdekelve, csak 1925–1931 között tudta az aranypénzrendszert fenntartani. Az 1931. évi nemzetközi *hitelkrízis* után a jövő fejlődése szempontjából a legfigyelemreméltóbb jelenség a valutablokkok kialakulása volt, mert a középeurópai devizagazdálkodás rendszere, a yen-blokk, a sterling-blokk és a dollár-blokk már előre vetítette a megfelelő nagy tér-gazdaságok valutapolitikai körvonalait, míg a Szovjet-Unió – külkereskedelmi monopolisztikus rendszerére való tekintettel – már kezdettől fogva egy zárt egységet alkotott. A német-lengyel háború kitörésekor azután, 1939 őszén, a devizagazdálkodás általánosult az európai hadviselő feleknél.

Az új európai rendnek egyik érdekes, bár korántsem döntő kérdése, hogy az *arany* a pénzrendszerekkel milyen kapcsolatban fog állani. A pénzülméletben ma már az a felfogás vált uralkodóvá, hogy a jó pénz a vásárlóerejében állandó pénz. Említésre méltó, hogy az árstabilitásnak ezen elve mellett az előző világháború utáni zavaros valutáris viszonyok között – a svéd *Casselen* kívül – éppen angolszász közgazdák, mint *Irving Fisher* és *Keynes*, szálltak leginkább sikra. Ez azzal magyarázható, hogy a pénzüpolitika volt a gazdaságpolitika első ága, ahol a liberáliszmus nemleges gazdaságpolitikai felfogásának takarodót kellett fujnia, mert a bankszabadság rendszere, amely mellett a magánbankok szabadon bocsájhták ki bankjegyeiket, már a XIX. század elején világosan felfedte a rendezetlen pénz veszélyeit. Amikor Anglia 1931-ben áttért a szabad valutára, – a pénzüpolitikai árállandósítás angol hívei ebben saját eszméjük diadalát látták vagy legalább is erényt csináltak a bajból, mert az angol szabad valuta egy jól irányított papírvaluta volt.² Az angol példát azután *Roosevelt* is követte, de mindössze tíz hónapig, ellenben Anglia a jelenlegi fegyveres viszály kirobbanásáig kitartott a szabad valutarendszer mellett. Az angolszász államokról azonban mindezek dacára bizvást el lehet mondani, hogy náluk az arany a valutával mindig kapcsolatban állott, csak az volt a kérdés, hogy ez a viszonylat törvényes-e vagy szabad, mert szabad valuta-rendszer mellett is hatalmas aranykészleteket gyűjtöttek. Egyedül a középeurópai devizagazdálkodás rendszere tudta szervesen kiküszöbölni az aranyat. *Funk* németbirodalmi gazdasági miniszter azonban több ízben is kiemelte, hogy interregionális viszonylatban az arany az új rendben is bizonyos mértékben betöltheti majd a végső kiegyenlítő eszköz szerepét. Ezzel a találó felfogással szemben egyes nemhivatalos vélemények szerint a sárga fémet teljesen demonetizálni kell. Pedig ez fölösleges megszorítás

² Tudomásunk szerint *Gustav Cassel* használta először a »szabad valuta« kifejezést papírvaluta helyett az 1920-as évek pénzromlásainak idején. Ez alatt azt értette, hogy a pénz szabad lett az arannyal szemben, megszűnt a kettő között az a sorsközösség, amely abban állott, hogy a pénzegység egy meghatározott arany mennyiséggel volt egyenlő, s ennek folytán az arany ára pénzüpolitikai téren rögzítve volt.

lenne. Ma egyébként – tisztán valutatechnikai szempontból – a helyzet olyanszerű mint az 1920-as években, amikor az Északamerikai Unió volt az egyetlen számottevő aranyvalutás állam, úgyhogy az arany értéke a dollár értékével azonos volt. Annyi értéke az aranynek az új gazdasági rendben is lesz, amennyit Amerika világgazdasági összeköttetései biztosítani tudnak számára. De nem hanyagolható el az a körülmény, hogy az Egyesült Államok világgereskedelmi jelentősége kisebb, mint amekkora Anglia világgazdasági súlya volt. Így 1937-ben a kiviteli kvóta a szigetországban a nemzeti jövedelem 10%-ára, az Északamerikai Unióban pedig csak annak 5.4%-ára rugott.³ Ehhez járul, hogy Amerikában a háborus erőfeszítések tekintélyes pénzhígítást vonnak maguk után, úgyhogy a dollár vásárlóerejének hanyatlásával – vagyis az amerikai árak emelkedésével – párhuzamosan az arany vásárlóereje is hanyatlik a javak világával szemben. Ha a háború után egyes államok helye is állítanák az aranyvalutát, az növelné ugyan a monetárius aranykeresletet, de a sárga fém vásárlóereje csak akkor emelkedhetnék, ha a dollár vásárlóerejét is fokoznák. Ennek azonban a defláció, a pénz- és hitelforgalom megszorítása lenne az egyetlen módja, ami viszont a vele járó áresés folytán súlyos gazdasági válságot szokott felidézni, amint azt az 1920–21. évi amerikai pénzsűrités tapasztalatai bizonyítják. De annyi bizonyos, hogy a tengelyhatalmak és a hozzájuk közelálló államok a béke helyreállítása után sem fognak azok közé az államok közé tartozni, amelyek pénzügyi úton mesterségesen növelni fogják az arany iránti keresletet, hanem legfeljebb arra lesznek hajlandók, hogy az aranynek interregionális vonatkozásban kisegítő szerepet hagyjanak meg.

A körzetközi forgalom egyes pénzügyi kérdéseinek közelebbi megoldására nyilván csak a háború után kerülhet sor. Magának az interregionális forgalomnak a fogalmához is még némi bizonytalanság tapad, ami annál is inkább érthető, mert magának a világgazdaságnak a fogalma is olyan szétfolyó, hogy még a szabadkereskedelem korában is tisztázásra szorult. *Oesterheld*, aki a nagy tér-gazdaság irodalmának számos művelője közül az egyik legújabb és – ettől függetlenül – a legérdekesebb műnek a szerzője, leszögezi, hogy »Európa államainak összhangzatos viszonylatban kell állaniuk a világgazdasággal, vagyis az idegen nagy gazdasági terekkel olyként, hogy nem az egyes részterületek érdekei, hanem a tengelyhatalmak vezetése alatt álló egész kontinens szükségletei legyenek irányadók.«⁴ Magától érthetődik, hogy a német márka a kontinensen továbbra is fővaluta (*Oberwährung*) marad, – mégpedig nézetünk szerint minden külső valutapolitikai rendszabály nélkül is, mert a nagy pénzügyi központok természetes vonzóerejük folytán úgyis a körzetbeli államok devizatartalékainak fő letéteményesei lesznek. A berlini *multilaterális kliring*, amelyben már 1941-ben tizenkét állam vett részt, símán meg tudta oldani azt a kérdést,

³ *Walther Funk*: Grundsätze der deutschen Aussenhandelspolitik und das Problem der internationalen Verschuldung, Berlin, 1938. 6.

⁴ *Alfred Oesterheld*: Wirtschaftsraum Europa. Mit 12 Karten, Oldenburg/Berlin, 1942, 135. kk.

hogy az egyes államok márkakövetelései (devizái) más országokban való vásárlásra legyenek fordíthatók. Az egyes államok fizetési mérlegei között mutatkozó csúcsokat tehát ily módon túlnyomórészt el lehet számolni több állam között. Eszerint a többoldalú elszámolás az aranyépezetet a régió belül valóban feleslegessé teszi.⁵ Azt hisszük azonban, hogy kereskedelempolitikai téren az új világ-gazdaság (interregionális forgalom) nem a régiók kollektív csereügyleteiből, hanem az egyes nemzetgazdaságoknak idegen térbeli nemzetgazdaságokkal folytatott forgalmából tevődik majd össze.

AZ ÚJ VILÁGGAZDASÁGI RENDBEN a *külföldi kölcsönök* szerepe sok tekintetben más lesz, mint amilyen a szabadkereskedelem idejében volt. A néhai liberális korszakban a pénztőke abba az országba vándorolt, ahol a nyereség kilátásai – a kockázat figyelembevételével – a legkevesetebbek voltak. A nagy hitelező államok kiegyensúlyozott világhelyzetben nem gátolták a pénztőke szabad mozgását. A külföldi hitelezők tehát szabadon helyezhették ki tőkéjüket, de a nyereség mézes madzagán kívül nem is kötötte őket semmi egyéb az adós országhoz. Ezért vonták vissza nyomban tőkéjüket onnan, ahol a gazdasági helyzet kedvezőtlenre fordult, s ezáltal nem egy országot végtelenül súlyos helyzetbe sodortak. Ezek a vándortőkék olyanok voltak, mint a külföldi nyaraló, aki a szép idő esélyei szerint utazik tovább. A könnyen visszavonható rövidlejáratú idegen tőkék, az úgynevezett bolygó tőkék különösen elszaporodtak a párizskörnyéki békeparancsok bizonytalan légkörében, és a trianoni Magyarország – a weimari köztársasághoz hasonlóan – keservesen tapasztalhatta 1931-ben, hogy a világválság csúcspontján a külföldi hitelezők kíméletlenül megfosztották arany- és devizatartalékainak utolsó maradványaitól is. A gazdasági és pénzügyi történelem tanítása szerint a túlzott eladósodás még az adós állam szuverenitását is veszélyeztetheti. Mindazonáltal nem menénk el olyan messze, mint azok, akik a legutóbbi világkrízis hatása alatt kiadták a jelszót, hogy soha többé külföldi kölcsönt, – mert az idegen tőke a gazdasági fejlődést tetemesen meggyorsíthatja. A külföldi kölcsönök elől tehát elvileg nem kell elzárkóznunk, felvételük körül azonban óvatosan kell eljárni. Most az új gazdasági rendben a külföldi hitel természete már csak azért is lényegesen eltérő lesz, mert a tengelyhatalmak a gazdasági életet nemcsak belső, hanem külső vonatkozásban sem fogják többé átengedni a szabad piac ellenőrizhetetlen tömegmozgalmainak, a konjunktura-mozgalmaknak.⁶ A nagy tér-gazdaság egyben politikai alakulat, s ez arra enged következtetni, hogy a külföldi kölcsönök főként regionális viszonylatban fognak fellépni, tehát a hitelező – különösen a magánhitelező – csak térbeli adósnak nyújthat majd kölcsönt. A régiók között az idegen tőke alighanem csak annyiban tehet bizonyos jelentőségre szert, amennyiben az egyes körzeteket a poli-

⁵ Oosterheld: i. m. 141.

⁶ Albert Pietzsch: Zur Frage der Ordnung der weltwirtschaftlichen Beziehungen. Kieler Vorträge 61., Jena, 1939, 3.

tikai barátság szálai fűzik össze. Ezek a kölcsönök minden valószínűség szerint államkölcsönök lesznek. El lehet képzelni azt is, hogy a világpolitikai helyzet kiegyensúlyozódásával a világgazdaságban is újból szerephez jut a nemzetközi hitel, de nyilvánvaló, hogy súlyosan ebben az esetben is összehasonlíthatatlanul kisebb lesz, mint a szabadkereskedelem idején. Hogy azután a külföldi kölcsön pénzvagy áruhitel formában jelenik-e meg, az közgazdasági szempontból közömbös. A szabadkereskedelem korszakában is nem egyszer kikötötte a hitelező ország, hogy a kölcsön csak saját áruinak vásárlására használható fel. Ez a helyzet azoknál az áruhiteleknel is, amelyek a háborús devizagazdálkodás során merültek fel. Legújabb példájuk a német részről Törökországnak engedélyezett áruhitel. Az európai körzetben a Német Birodalom fogja átvenni a főhitelező szerepét, olyan mértékben, amilyen mértékben azt a körzeti államok gazdasági életének a regionális autarchiával összhangban álló fejlődése kívánatosá teszi.

AZ ÚJ EURÓPA *kereskedelempolitikai rendezésének* tervei is, még csak nagy általánosságban mozognak, de az kétségtelen, hogy megoldásként vámegyesülés nem jöhet szóba, mert ez súlyos megalkódást okozna nemcsak egyes ipari államokban, hanem azokban az országokban is, amelyek Magyarországhoz hasonlóan még nagyrészt agrárjellegűek, de már jelentős iparral is rendelkeznek. Ezért valószínűnek tartjuk, hogy a kibontakozás a *praeferenciális vámok* síkján fog mozogni, amire példát éppen Anglia nyújtott, amidőn a dominiumokkal Ottawában a politikai egyenjogúság és a viszonyosság alapján elsőbbségi szerződéseket kötött. Míg az aranyvalutarendszernek 1931-ben bekövetkezett letörésével megrendült a világgazdaság valutapolitikai bázisa, addig 1932-ben az ottawai egyezményel kereskedelempolitikai téren csúszott ki lába alól a talaj. A német közgazdák *Daitz*tól *Oesterheld*ig kiemelik Ottawát jelentőségét. Sőt *Daitz*, aki már 1916-ban a regionális – közép-európai – megoldás mellett foglalt állást, egyenesen »kelet-európai Ottawa«-ról és »kontinentális európai Ottawa«-ról írt.⁷ A Brit Birodalom tehát 1932-ben szakított a szabad kereskedelemmel. Nehezen, csak félig-meddig szánta rá magát, mert – angol megállapítás szerint – mint a világ legnagyobb piaca, nemcsak »jó birodalmi imperialista, hanem jó világpolgár« is akart maradni.⁸ Ebben a szellemben fogott hozzá birodalmának nagy térgazdasággá való fejlesztéséhez. A szabadkereskedelmi korszak tehát nem is

⁷ *Werner Daitz*: Der Weg zur völkischen Wirtschaft und zur europäischen Grossraumwirtschaft. Ausgewählte Reden und Aufsätze, Berlin, 1938, I. 17, II. 28. és 51.

Daitz gyűjteményes munkája egy 1916-ban írt cikk kivételével az 1932–38-as évekre terjed ki.

1. továbbá *Alfred Oesterheld*: id. munka, 71 l. köv.

⁸ *J. Coatsman* megállapítása (Magna Britannia, London, 1936), idézve *Schlie* nyomán. (*Hans Schlie*: Die britische Handelspolitik seit Ottawa und ihre wirtschaftlichen Auswirkungen. Probleme der Weltwirtschaft, Bd. 59, Jena, 1937, 241.)

volt olyan hosszú életű: mindössze az 1860. évi *Cobden-Chevalier*-féle angol-francia szerződéstől Ottawáig tartott. Amellett magát a szabadkereskedelmi érát is vámvédelmi hullámok szakították meg a mult század hetvenes éveiben és a huszadik század elején. Az 1914–1918. évi világháborút követő elzárkozás után pedig csak rövid ideig, 1925–1931 között uralkodtak szabadabb világgazdasági viszonyok, de már lényegesen magasabb vámszínvonal mellett. A legnagyobb kedvezmény záradéka azonban a szerződéses tarifákat a mindenkori alacsonyabb vagy magasabb szinten mindenestre messzemenően általánosította, s így bizonyos fokig szabad kereskedelemről lehetett beszélni. A szabad világgazdaságban már 1914 előtt is volt szó kereskedelmi szerződéses körzetekről, mint a nyugateurópai és középeurópai szerződések rendszeréről. Utóbbi rendszernek *Bismarck* utóda, *Caprivi* a hármasszövetség másik két államával, a Monarchiával és Olaszországgal kötött kétoldalú szerződésekkel vetette meg az alapját. Ezek a szerződések azután csakhamar kibővültek Bulgária, Szerbia, Románia, Oroszország és Svájc csatlakozásával. Úgy a nyugati, mint a középeurópai szerződések már kereskedelmi szerződéses tereket létesítettek volna, ha a legnagyobb kedvezmény uralkodó záradéka nem csorbította volna hatóerejüket. Az elsőbbségi kedvezmény azonban, amelyet Ottawa előtérbe helyezett, beleütközik a legtöbb kedvezmény záradékába, hiszen éppen az a sajátossága, hogy a harmadik államok ezen záradék alapján sem emelhetnek rá igényt. A szabadkereskedelem elterjedése előtt a különbözőzeti vámok voltak túlsúlyban, s egyes elsőbbségi záradékok magában a szabadkereskedelmi korszakban is előfordultak. Ilyenek voltak az ibériai záradék Spanyolország és Portugália, az északi záradék a skandináv államok között, a spanyol-amerikai, a balti, egyes közép- és délamerikai záradékok és így tovább, de jelentőségük nem volt olyan nagy, hogy komolyan érintette volna a szabad kereskedelem rendszerét. Ezzel szemben nagy-szabású regionális tervnek volt tekinthető *Naumann* 1916. évi középeurópai terve, amely a központi hatalmakra, azaz a Második Német Birodalomra és az Osztrák-Magyar Monarchiára terjedt volna ki. Az előző világháború kedvezőtlen kimenetele után azonban ez az elgondolás dugába dőlt, és ez lett a sorsa azoknak az erőtlen kísérletezéseknek is, amelyeket a népszövetség és egyes körei végeztek a dunai államok szorosabb gazdasági együttműködésének megteremtésére. A genfi statusquo örei szívesen látták volna ezt a körzeti összefogást, mert azt remélték, hogy megszilárdítaná az ingadozó világgazdasági egyensúlyt. De a fennálló politikai ellentétek már eleve sikertelenségre kárhoztattak minden ilyen próbálkozást. Hadd említsük meg ezen a helyen a *Briand-gróf Coudenhove-Calergi-féle* platonikus tervet is, amely Páneurópát szeretne volna megszervezni Oroszország kizárásával, de – minden egyébtől eltekintve – nem lett volna ereje ahhoz, hogy Oroszországot távol tartsa Európától. Csak a tengelyhatalmak elöretörése teremtette meg azt a szilárd politikai alapot, amelyen az európai nagy tér-gazdaságnak a kialakulása megindulhatott. A kontinentális európai nagy tér-gazdaságnak a következők a terei: *a központi nagy né-*

met tér, a nyugati, az északi, a délkeleti, az olasz és az orosz tér. A délkeleti tér Szlovákiától Törökországig terjed. Ide tartozik tehát földrajzi fekvésének megfelelően Magyarország is.

AZ ELSŐBBSÉGI SZERZŐDÉSEK hálózata előreláthatóan akként fog kiépülni, hogy a vezető nagyhatalmak az egyes térbeli állammokkal kétoldalú szerződéseket kötnek. Ez az út legalább is könnyebben járható, mint a csoportos (kollektív) szerződésé. A világgazdaság és a nemzetgazdaság közé mindenestre be fognak ékelődni a régiók, amelyeket az elsőbbségi szerződések sorozata fon egybe. Ezek szerint a jövő világgazdasága a különböző körzetekhez tartozó nemzetgazdaságok olyan kétoldalú szerződéseiben fog nyugodni, amelyek alapján nem tartható igény a körzeti praferenciális kedvezményre – még a legnagyobb kedvezmény záradéka alapján sem, amennyiben ezt a záradékot a viszonyosság elve nem szorítaná ki teljesen. A világgazdasági forgalom ugyanis nagy arányokban regionális államközi forgalommá fog átalakulni, ami a legnagyobb kedvezmény záradékának értékét erősen le fogja szállítani. Hiszen 1938-ban a világkereskedelem értéke 113.4 milliárd márkát tett ki, és ez az összeg az öt kontinensen belül lebonyolódott államközi forgalom levonása esetén 57.4 milliárdra csökkenne, ha pedig feltételezzük, hogy csak négy nagy tér-gazdaság alakul ki, úgymint az európai-afrikai, az észak-délamerikai, a kelet-ázsiai és az orosz, akkor az 1938. évi adatok alapján a világkereskedelem már csak 43.5 milliárd márkára rugna. Az első esetben tehát a világkereskedelemnek mintegy a fele, a másodikban pedig annak háromötöde tolnék át a nagy tér-gazdaságok belső államközi forgalmára.⁹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nagy tér-gazdaság létértelme éppen abban fog megnyilvánulni, hogy egyfelől a korábbi interregionális forgalom mennyiben válik körzetivé, másfelől pedig a régiókn belül az államközi kapcsolatok mennyiben fognak módosulni, mert a nagy tér-gazdaságnak, különösen az európainak legfőbb célja az autarchia fokozása.

A regionális önellátás terve Középeurópában a legutóbbi világválság nyomában hódított tért. A széteső világgazdaságból csak a szomszédság és a politikai barátság elvei alapján lehetett megtalálni a kivezető utat, és erre az útra lépett a faszizmussal együtt a nemzeti szocializmus is, amely a világválság mélypontján jutott uralomra. Az európai nagy tér-gazdaság azóta rohamléptekkel halad előre, s alapelve a politikai sorsközösségnek gazdasági együttműködéssel való alátámasztása. A nagy tér-gazdaság tehát egy állandó szervezet, amely háborús és békés időkre egyaránt szól és egyaránt meg fogja állani a helyét. A tengelyhatalmaknak és szövetségeseiknek létérdekük, hogy a háború győzelmes befejezése után véglegesen kiküszöböljenek minden életbevágó világgazdasági függést. Mert mit ér a szabad nemzetközi munkamegosztás, amely valóban a legalacsonyabb termelési költségeket biztosítja, ha használó élvezője nem az emberiség, hanem az, aki a világversenyben ked-

⁹ Vö.: *Fried.* i. m. 82. kk.

vező földrajzi fekvésénél, rutinjánál és hatalmi nyomatékánál fogva a legerősebb? *Free trade and peace*; szabad kereskedelem és béke – ez volt a híres jelszó, de a valóságban szabad kereskedelmet vagy blokádot jelentett, mihelyt a világgazdaság hatalmasával bárki szembe mert helyezkedni. A nemzetközi munkamegosztásnak tehát az európai nagy tér-gazdaságban ezután csak annyiban lesz helye, amennyiben nem ütközik bele a regionális önellátás elvébe. Azon túl azonban érvényesülhet, mert teljes önellátásra egyik körzet sem rendezkedhetik be. Még az amerikai nagy tér-gazdaság sem teljesen autarchikus, hanem bizonyos kiegészítésre szorul, főleg ónban, mangánban és kaucsukban. Az európai körzetben pedig az önellátás még kisebb mértékben vihető keresztül, de azért megvalósítható annyira, amennyire azt a vitális érdekek megkövetelik, különösen amióta az ukrán gabonával és vasércel is bővült az önellátás lehetősége. Végeredményben az európai nagy tér-gazdaságban a világgazdasági forgalom a jövőben is számottevő szerepet fog játszani. 1928-ban az európai államok kivitelének 35%-a és behozatalának 45%-a Európán kívüli államokra esett.¹⁰«

A kontinentális nagy tér-gazdaság egyes körzeteiben, amelyek voltaképpen maguk is viszonylagosan kisebb terjedelmű nagy tér-gazdaságoknak tekinthetők, annál simább lesz az átmenet a regionális rendszerre, minél nagyobb volt a világgazdasági forgalom a körzeten belül. Ebből a szempontból kedvező a helyzet a délkelet-európai térben, mert 1936-ban az egyes délkeleteurópai államoknak egymásközt és az akkori közép-európai államokkal lebonyolított külkereskedelmi forgalma világkereskedelmüknek 50–75%-a között váltakozott.¹¹ Magyarország részesedése 75% volt és ennek a külforgalomnak a zöme a Német Birodalomba irányult, illetve onnan eredt. Már a világválság fokozta a Harmadik Birodalom és Magyarország között a külkereskedelmi kapcsolatokat, a háború pedig éppenséggel elmélyítette őket. Ezek a kapcsolatok azonban pusztán a szomszédság elve alapján is mélyrehatók voltak Magyarország szempontjából, hiszen a népszövetségi rend tetőpontján, 1929-ben is kivitelünknek 58%-a, behozatalunknak pedig 55%-a esett együttesen Németországra s a volt Csehszlovákiára és Ausztriára.

A körzetgazdaság megszervezésének másik nevezetes kérdése, hogy a jogos autarchikus törekvések minél kisebb surlódással valósuljanak meg. Magyarország számára ez azt jelenti, hogy őrizze meg agrár-ipari jellegét.¹² Bizonyos átállítások szükségesnek mutatkoznak, de országunk alapvető gazdasági szerkezete ne szenved-

¹⁰ Vö. *August Lösch*: Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. Eine Untersuchung über Standort, Wirtschaftsgebiete und internationalen Handel. Mit 94 Abbildungen im Text. Jena, 1940, 281.

¹¹ *Hans F. Zeck*: Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa. Macht und Erde. Hefte zum Weltgeschehen H. 14, Leipzig und Berlin, 1939, 31. Szerző a *Naumann-féle* elgondolástól eltérően az 1936. évi Közép-európa alatt a weimari Németországot, Ausztriát és Csehszlovákiát érti. Közép-európa – ebben az értelemben – időközben beolvadt a Nagy Németbirodalomba.

¹² *Vitéz Guóthfalvi Dornér Zoltán*: Nagy gazdasági tér. Közgazdasági Szemle, 1941 június, 448.

jen változást. Ebből a szempontból örömmel állapítható meg, hogy a nagy tér-gazdaság német irodalmában is elismerésre talál az a tény, hogy a délkeleteurópai államok között Magyarország ipara aránylag a legfejlettebb. Egyébként részben új kereskedelempolitikai helyzetet teremtett Ukrajna bevonása, ami a termelésnek normális szintre való emelésével örvendetes módon megoldhatja egész Európa gabonaellátását, viszont a délkeleteurópai államok búzájának versenyt támaszthat s így ez is mezőgazdaságunk belterjesebbé tétele mellett szól – a klimatikus viszonyaink megszabta lehetőségek keretein belül.

A körzetgazdaság kiépítése a háborúból a békébe átvezető *átmenetgazdaságnak* egyik legfontosabb problémája lesz. A kibontakozást megkönnyíti, hogy úgy a nemzeti szocializmus, mint a fasizmus mozgalom, abban az értelemben, hogy alapeszméihez szilárdan ragaszkodik ugyan, viszont keresztülvitelük módozatai tekintetében mentes minden dogmatikus merevségtől. Egyébként az egész átmenetgazdaságnak bizonyos mértékben annál is inkább kísérleti jellege lesz, mert a háborus kötöttség idővel minden bizonnyal enyhülni fog. A nagyvonalú gazdasági irányítás feltétlenül meg fog maradni, de meggyőződésünk szerint lesz bizonyos visszakanyarodás a korlátozások csökkentése felé.

AZ ÚJ GAZDASÁGI REND oszlopainak, a tengelyhatalmaknak nehéz és felelősségteljes munkát kell végezniök az európai gazdasági élet újjáépítésére. De ennél jóval nehezebb feladatokkal is megbirkóztak már. Az új rendet a régitől elsősorban az fogja megkülönböztetni, hogy az egyes nemzetgazdaságok nem a szabad verseny imbolygó színterei, hanem *irányított gazdaságok* lesznek. Ez a tervgazdasági adottság rá fogja nyomni a bélyegét az európai kontinensen belül fekvő körzetekre, s közvetve a világgazdaságra is annyiban, hogy annak területét lényegesen megszűkítve, céltudatosan ki fogja jelölni a világgazdasági függés határait. A nagy tér-gazdaság nem lesz a világgazdaság szeszélyes játékának függvénye.

A *tervgazdaság* rendszere a valuta- és külkereskedelmi politikára is kiterjed, s valutapolitikai szemszögből erre már rá is mutattunk. A tervgazdaság azonban elsősorban termelési politikát folytat. A béke visszatérésével a fogyasztás háborus korlátozásai el fognak esni, s a fogyasztás irányítása főként közvetve, a termelés irányítása útján fog történni. A termelési politikának pedig elsőrendű feladata lesz az ipari és mezőgazdasági termelés összhangbahozatala a régióon belül, ami kifelé is éreztetni fogja hatását.

Végül meg kell említenünk, hogy az európai nagy tér-gazdaság körvonalai Keleten még csak most bontakoznak ki határozottan az orosz front gigantikus küzdelmeiben. Nem véglegesek azonban a határok a nagy tér egyes körzetein belül sem. De nem fér kétség ahhoz, hogy a tengelyhatalmak a politikai rendezéssel együtt a *pax oeconomica*-t is biztosítani fogják, mert ez egyik lényeges előfeltétele az eljövendő *Pax Germanico-Romana*-nak.

Ifj. BOÉR ELEK